

عنوان مقاله

تحلیل تطبیقی حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران: مبانی نظری، ظرفیت‌های قانون اساسی و موانع اجرایی

چکیده

حقوق شهروندی یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در حقوق عمومی است که ناظر بر شناسایی و تضمین مجموعه‌ای از آزادی‌ها، امتیازات و تکالیف فردی در قبال حاکمیت است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در فصل سوم خود، بنیان‌های حقوق شهروندی را با تأکید بر اصول کرامت ذاتی انسان، برابری و حاکمیت قانون بنیان نهاده است. با این حال، در حوزه اجرا، خلأهای مفهومی، ساختاری و نهادی، مانع تحقق عینی این حقوق گردیده‌اند. در این مقاله، ضمن واکاوی مبانی نظری و حقوقی حقوق شهروندی در ساختار جمهوری اسلامی، به تحلیل موانع اجرایی این حقوق پرداخته و پیشنهادهای جهت رفع نارسایی‌های موجود ارائه می‌شود.

کلیدواژگان

حقوق شهروندی، قانون اساسی، آزادی‌های بنیادین، منشور حقوق شهروندی، تفسیر مضیق، نظام حقوق عمومی

مقدمه

نهاد حقوق شهروندی در حقوق اساسی معاصر، نمادی از تحول در نقش دولت از «دولت سلطانی» به «دولت پاسخ‌گو» است. مفاهیم بنیادینی نظیر آزادی، امنیت، برابری، حق مشارکت سیاسی و دسترسی به دادگستری منصفانه، از مصادیق بارز حقوق شهروندی به‌شمار می‌روند. در نظام جمهوری اسلامی ایران، با اتکا بر آموزه‌های فقهی و اصول اسلامی، حقوق شهروندی در قالب تلفیقی از مبانی شرعی و اصول عرفی حقوق بشر مدرن طراحی شده است. تحلیل جامع این نظام نیازمند توجه توأمان به نصوص قانون اساسی، تفاسیر فقهی، رویه قضایی و عملکرد نهادهای اجرایی است.

۱. مبانی نظری و حقوقی حقوق شهروندی در ایران

۱-۱. جایگاه کرامت انسانی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی

اصل نخست و دوم قانون اساسی، هدف نظام را تحقق ارزش‌های انسانی مبتنی بر کرامت و اراده انسان معرفی می‌کند. اصل ۱۹ و ۲۰ نیز بر مساوات همگانی تأکید دارند. این اصول، به‌رغم ظاهر کلی، ظرفیت توسعه مفهومی در حمایت از اقلیت‌ها، زنان و گروه‌های آسیب‌پذیر را دارند.

۲-۱. نظام حقوق شهروندی در بستر قانون اساسی

اصول ۲۲ تا ۴۲ فصل سوم قانون اساسی، مشتمل بر مهم‌ترین حقوق شهروندی از جمله امنیت قضایی، منع بازداشت خودسرانه، آزادی اندیشه، مطبوعات، احزاب، اجتماعات، آزادی شغل و تحصیل، و منع تبعیض در بهره‌مندی از خدمات عمومی است. تحلیل این اصول نشان می‌دهد که قانون اساسی ایران با تکیه بر مفاهیم اسلامی و ارزشی، سعی در تلفیق آن با معیارهای عرفی و بین‌المللی دارد.

۲. منشور حقوق شهروندی و جایگاه آن در نظم حقوقی ایران

۱-۲. تحلیل ساختاری منشور

منشور حقوق شهروندی که در سال ۱۳۹۵ توسط دولت تدوین شد، در ۲۳ فصل به تبیین دقیق‌تر مصادیق حقوق اساسی پرداخت. مضامینی نظیر آزادی بیان، حقوق فرهنگی، حق بر محیط زیست، شفافیت اطلاعات، حقوق اقلیت‌ها و مبارزه با فساد از جمله نکات برجسته آن هستند.

۲-۲. جایگاه حقوقی منشور در سلسله‌مراتب منابع حقوق

برخلاف قانون اساسی که قانون بالادستی محسوب می‌شود، منشور حقوق شهروندی فاقد جایگاه رسمی در سلسله‌مراتب هنجاری نظام حقوقی ایران است. این سند نه در قالب مصوبه مجلس شورای اسلامی و نه در هیئت آیین‌نامه اجرایی یا تصویب‌نامه هیئت وزیران پذیرفته شده است.

۳. موانع تحقق عملی حقوق شهروندی در جمهوری اسلامی ایران

۱-۳. تفسیر مضیق از آزادی‌های مشروع

قوانین عادی همچون قانون مجازات اسلامی و قانون مطبوعات، با استفاده از مفاهیم مبهم نظیر «توهین به مقدسات» یا «اقدام علیه امنیت ملی» آزادی بیان و قلم را به‌شدت محدود کرده‌اند.

۳-۲. ضعف نهادهای حمایت‌گر

نبود نهادهای نظارتی مستقل نظیر دیوان قانون اساسی یا نهاد ملی حقوق بشر، باعث شده بسیاری از موارد نقض حقوق شهروندی بدون پاسخ باقی بماند.

۳-۳. تقابل قاعده‌مند نشده‌ی امنیت و آزادی

فقدان مرزبندی روشن میان «نظم عمومی» و «حقوق عمومی» موجب گردیده که اعمال محدودیت‌ها بر اساس معیارهای غیرشفاف و سلیقه‌ای صورت پذیرد.

۴. راهکارهای اصلاح و ارتقاء نظام حقوق شهروندی

۱. تدوین قانون جامع حقوق شهروندی با قابلیت استناد قضایی.
۲. ایجاد نهاد مستقل حقوق شهروندی ذیل مجلس یا دیوان عدالت اداری.
۳. بازنگری در مفاهیم و اصطلاحات محدودکننده در قوانین عادی.
۴. نهادینه‌سازی آموزش حقوق شهروندی.
۵. پذیرش تفاسیر موسع از اصول آزادی‌های عمومی با رویکرد بین‌المللی.

نتیجه‌گیری

تحقق عینی حقوق شهروندی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، مستلزم عبور از وضعیت اعلامی به سمت وضعیت الزام‌آور است. با وجود اصول مترقی در قانون اساسی و منشور حقوق شهروندی، خلأهای مفهومی، ساختاری و اجرایی مانع از کارآمدی واقعی این نظام شده‌اند. اصلاح ساختار حقوق عمومی، تضمین استقلال قضایی، و ارتقاء آگاهی عمومی از حقوق قانونی، پیش‌شرط تحقق یک نظام مردم‌سالار مبتنی بر قانون است.

منابع

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
۲. منشور حقوق شهروندی، ۱۳۹۵
۳. خمینی، روح‌الله. ولایت فقیه. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام، ۱۳۶۸
۴. بشیریه، حسین. تحول دولت در ایران. تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۵
۵. رضازاده، ابراهیم. «حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه حقوق اساسی ایران،

۱۴۰۰

۶. شیرین بیان، ناصر. «قلمرو آزادی بیان در فقه و حقوق ایران»، مجله حقوق تطبیقی دانشگاه مفید،

۱۳۹۹